

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ: Չեռագիրս ի սկզբան կը պահուէր քաղաքի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ թաղուած Սոյ Ներսէս կաթողիկոսի (Յիշատակարանի մէջ յիշուած Ներսէս վարդապետի) տապանաքարի վրայ, ուր առարկայ եղած էր ուխտաւորներու երկիւղածութեան: Նախորդ առաջնորդն՝ հանգուցեալ Պետրոս արքեպիսկոպոս խորհելով որ մի գուցէ ձեռագրիս վտանգ մի պատահի այս կերպով, զայն կը փոխագրէ Ս. Նշան վանոց գանձարանը:

(Ըր. 1-1-11է): ԹՈՐԳՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԵԿԵԱՆ

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՅԻՇԱՏԱԿ ԳԱՏԱԿՆՔՈՅ ԳՈՐԻԱՅ ԵՒ ՇՄՈՆԻ ՎԿԱՅԻՑ

ՆՈՐ ՈՒ ՅԱՆՃԱԹ ԲԵՌԵՐՈՒ ՈՐՍՈՒՄՆԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

«Ի վկայսն Արեւելից» յայտնան հայերէն բնագիրներուն աւանդած անորոշ, մութ, կասկածելի եւ աղճատուած տեղիքները յաջողապէս ու վերջնականօրէն լուսաբանելու համար անհրաժեշտ էր ասորի սկզբնագրին մանրակրկիտ բաղդատութիւնը. այսպիսի բաղդատութեամբ է որ յաջողեցայ յառաջ բերել վրիպակներու ու անորոշ նշանակութեամբ բառերու ստուար շարք մը ու ցոյց տալ անոնց նախնական ուղիղ ձեւերը կամ որոշ ու ճշգրիտ իմաստները¹: Քանի որ Գորիայ եւ Շմոնի դասական վկայաբանութիւնն ալ Տաշեանի կարծիքով մերձաւորապէս այն խմբէն է, որմէ ունինք Մարութայի, ուրեմն «Ի վկայսն Արեւելից» զործոյն թարգմանութիւնը², իսկ իմ հաստատ համոզումովս քանի որ Մարութայի եւ վկայաբանութեանս թարգմանիչը միեւնոյն Աբրահամ Խոստովանողն է, հարկ է յիշուած ուսումնասիրութեանս ամբողջութեանը համար նկատի առնուլ այստեղ նաեւ Գորիայ եւ Շմոնի վկայաբանութեան մէջ գործածուած առումով տակաւին անորոշ ու աղաւաղ բառերը եւ ասորի բնագրին համեմատութեամբ տալ անոնց բնիկ

¹ «Ի վկայսն Արեւելից», նոր ու ցանցառ բառերու ուսումնասիրութիւն, Հանգ. Ամս. 1922, էջ 269—300:
² Հանգ. Ամս. 1901:

նշանակութիւնները ու մատնանշել նախկին հարազատ ընթերցուածները:

Վկայաբանութեանս հրատարակիչը՝ Գ. Տէր-Մկրտչեան ջանացած է արգէն քանի մը տեղ սրբագրել իրեն սխալ թուած սասցուածները¹. Եւսելի կարեւոր սրբագրութիւններ կարելի էր անել մեր հրատարակած բնագրում, աչքի առաջ ունենալով ասորի բնագիրը: Գժբախտաբար ինձ հնարաւոր չեղաւ բաղդատել այս հայ հին թարգմանութիւնը ասորերէն բնագրի հետ, չգիտենալով ասորերէն, չունենալով ձեռքի տակ ոչ լատին եւ ոչ նոր լեզուներով ասորի բնագրի թարգմանութիւնը²: Տաշեան այս պակասը լրացընելու համար է որ — ասորի բնագրին գիւտէն ետքը — ձեռնարկեց ընդարձակ մենագրութեան մը, որ պիտի հիմնովին ուսումնասիրէր հայ բնագրին ասորիին հետ ունեցած աղերսը եւ հետեւաբար ասորի բնագրին առաջնորդութեամբ պիտի ուղղէր նաեւ «հայերէնի բաղմաթիւ աղաւաղութիւնները եւ մթին փոխադրութիւնները»³: Շատ բան խոստացող այս գրութիւնը սակայն անձանօթ պատճառներով մնաց մինչեւ այսօր տարարախտօրէն կիսկատար: Conybear⁴ թեան կցած ձանօթագրութիւններով եւ Ն. Մառ⁵ Գ. Տէր-Մկրտչեանի հրատարակութեան նուիրած իր մատնանախօսականին մէջ հայ բնագրին քանի մը վրիպակները փորձեցին մատնանշել ու ենթարկել սրբագրութեան, այս փորձերուն հիմը սակայն կը կազմէր ոչ թէ ասորի բնագիրը, այլ յոյն Մետափրաստ եւ լատին Սուրիոս:

Անհրաժեշտ է սակայն, քանի որ այժմ Rahmaniի շնորհիւ ունինք հայուն համապատասխան ասորի բնագիրը⁶, մանրակրկիտ համեմատութեան մը ձեռնարկել ու ջանալ լուսարանել վկայաբանութեանս նոր ու ցանցառ բառերուն իմաստները, ուղղագրել վրիպագրութիւնները ու հեղինակօրէն արտայայտուիլ Գ.

¹ Ազատանգեղոսի աղբիւրներից. Յիշատակ դատարկեաց Գորիայ եւ Շմոնի վկայից եւ այլն, էջ 32—33:
² Անդ, էջ 39:
³ Թեոփիլեայ նորագարձի ընծայուած «Յիշատակ դատարկեաց Գորիայ եւ Շմոնի վկայից», Հանգ. Անդ. 1901, էջ 39:
⁴ Armenian acts of Guria and Shamuna, The Guardian 1897, էջ 227—228.
⁵ Ի թերթին Визаят. Временикк 1897, Թ. 3 եւ 4 էջ 8, հայերէնը Հանգ. Ամս. 1898, էջ 267—271:
⁶ Acta sanctorum confessorum Guriae et Shamoniae etc., Romae 1899.

սպառին ի վախճանին ըստ նմանութեան միմեանց», Conybeare կը թարգմանէ how then do creatures dare to name themselves Lords of creation? since they are darkened and consumed in their latter end after the manner of their fellows անդ § 43. Թարգմանութիւն մը, որ բնագրին լուսաբանութեան համար սեւէ նպաստ տալէն շատ հեռու է, նոյնպէս ասորի բնագիրը հայու հետ չի զուգընթանար այստեղ, հետեւաբար ասորիէն ալ զուր է ակնկալել հոս սեւէ լուսաբանութիւն. «զեմրդ ասասցին մարդիկ տեարք արեգական կամ արեգակն ասասցի տէր, այն որ որբէն է որդին եւ նոյն, եւ խաւարի եւ սպառի ի վախճանի զոր աւրինակ եւ նորա» (էջ 11). Ես պիտի բաղձամ նախադասութեանս քերականական աղերսը հիմ բռնելով հատուածս կարդալ այսպէս «զեարդ իշխեն արարածք՝ տեարք որբէնցն անուանել, որ իրարէն եւ սպառին ի վախճանին ըստ նմանութեան միմեանց», — էջ 82. «տեսար լոյս սորա», ուղղէ «լոյս», նոյնպէս անդ «զոր ասացի ձեզ եւ սասցի գուր ինձ», կարդա «սասցի», — էջ 87. «որ է ի հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքի Յրեմիակ», այս մասին կը ծանօթագրէ Rahmani այսպէս Աստուած; syriace collis sonat, quod vocabulum armenus interpres minime intelligens putavit esse nomen proprium aliquius urbis», էջ 16: — էջ 87 եւ 89 «Տեղի Գրեմի Կիւրայ», նոյնպէս թուում է թէ — կը գրէ Գ. Տէր-Մկրտչեան — «տեղի Գրեմի Կիւրայ» ասացուածը յատուկ անուան թարգմանութիւն է: Աւագերն ունի վիճակէն կամ Բեթ-Ալահ-Կիկլա, էջ 40: Ասորի բնագիրն ունի Աստուած (էջ 17) = Beth-Allah-Kikla (էջ 17), որուն հաւատարիմ թարգմանութիւնն է որ կու տայ հայ թարգմանիչը գործածելով «Տեղի Գրեմի Կիւրայ» ասացուածը: — էջ 89. «Եւ ասէ իրարէն» ոչ-ընտիր եւ հետեւաբար նաեւ կասկածելի այս ընդունելութիւնը յայտնապէս ներմուծում մըն է, ինչպէս վերջնականօրէն կը հաստատուի ասորի բնագրին տուած ընթերցուածէն՝ «Եւ ասէ ցկառափիչն, մատիր եւ արա որպէս եւ հրամայեալ է քեզ վասն իմ»: — Հայերէն ամիսներու ուսումնասիրութեան նպաստելու համար աւելորդ չեմ համարիր այս տեղ վերջապէս մատնանշել թէ Աստուած (= augustus), էջ 11, կը թարգմանուի «հրոսից ամիս», այսպէս՝ «ի հրոսից ամիսն», էջ 76, Աստուած (= september) կը թարգմանուի «նոստար» լոյսը (= october) «նոստ», լոյսը (= november) «նոստ», այսպէս «ուր արգելեալն էին զնոսս զհրոսից ամիս ի գլուխ եւ զնոստար» եւ

զնոստ, մինչեւ ի շորեքտասաներորդն ուստի, էջ 76, վերջինը դարձեալ, էջ 80, յաւուրն հիւսիսասաներորդի ուստի ամսոյ = լոյսը լոյսը (էջ 11):

ԱՆՈՂ:

1. «Կրկնեցին զծուռնն նորա իբրեւ զուղտու եւ արկին առ երկաթի ի ներքոյ ծակին ի վերայ քան զկապիճն երկաթի», էջ 77. «Առ ընթերցուածի փոխարէն — զոր կ'ունի բեր թարգմանան է բառական «and fastened an iron ring below the knee above the iron socket», The Guardian 1897, էջ 227 — ասորի բնագիրն ունի Աստուած բառը (Rahmani, էջ 1) = introduxeruntque veru ferreum sub acetabula genu ipsius supra compedem, էջ 10. ասորի միեւնոյն բառը սակայն քիչ մը վար կը թարգմանուի «նա» «քանզի ոչ կարէր զնալ յաջող ստանէն, յորում վարեալ էր զնալ երկաթի» սող 406 = էջ 1. կը կարծեմ թէ այս է ուղիղ ընթերցուածը, քանի որ Ազատ անգեղոս ալ աղբուրով այս սողերէն գրած է՝ «Եւ ետ հրաման արկանել կապիճս երկաթիս ի ծուռնն նորա եւ վարել նոստուարս», էջ 67, հմտեւ Գ. Տէր-Մկրտչեանի զուգարի ճամբամտութիւնը, էջ 8, հետեւաբար առաջին «Առ բառը, որ շատ հեռու է ասորի բառը ներկայացնելէ, ուղղելի կը համարիմ «Եւ արկին առ երկաթի ի ներքոյ ծակին»: «Ոստ» կրկին նշանակութիւն ունի դասական մատենագրութեան մէջ, նախ կը նշանակէ, «գործի երկաթի մեղեխաւոր» կոփիչ, տոփիչ եւ ջախիչ» (ՀԲ. Ա. էջ 554). Եւ «կալալ զնոստ (τῆν σφύρα) ի ձեռնի իւրում», Գատ. Գ, 21, «կուել կոփել նոստ (σφύρα) հարկանել», Եսայի, ԽԱ. 7 (այս յառաջբերութեանս մասին հմտեւ Գատ. Գատմութիւն հայ Մատենագրութեան, էջ 42) «նոստ» (ἐν σφύραις) եւ բեւեռաւք հաստատեցին զնա», Եբեմ. Ժ, 4, «մանրեցաւ նոստ (σφύρα) ամենայն երկրի», անդ, Խ, 23, «Եւ յանդար ձայնէ կուանին եւ նոստն» (ՀԲ. ունի «նոստն») [անդ] դուռնին ականջք նոցա», Բարս. էջ 68, զծուռնն նոստս խորտակէին», Ի վկայս Արեւելից, էջ 80, «նոստ մի մեծ ոսկի», Ազատ էջ 383, «զնոստն ոսկի», անդ, էջ 387, «երկաթի եւ նոստ ծանր են», Ոսկեբ. Մեկն. Պաղ. Ա. էջ 416: Բառիս երկրորդ նշանակութիւնը, որ Գատ. չէ մտած Բառագիրներու մէջ է «գաւազան»

արեալն (Եւսեբ., Եկ. պտմ., էջ 158) կամ «երիթ» (Բարս., Վեց., էջ 97), ինչպէս պայծառ կը տեսնուի Վկայարանութենէս եւ Ագաթանգեղոսէն վերը յառաջ բերուած նախադասութիւններու համեմատութենէն, մասնաւորապէս սակայն Վեցորէի սա հատուածին մէջ՝ «յորժամ վարիցեն (տպ. վարիցին) առ արմատովք երէկ՝ -- ան պարարտ ի բեւեկին պեկկէս փայտէ եւ վարիցի -- ան մտանիցէ ի սիրտ ծառոյն», Պատկեր 1893, էջ 61 (սխալ է ՀԲ.ի «երիթ --» գրութիւնը, էջ 61 683—684), Այս եւ վերի յառաջբերուած թիւներով դիւրին է փարտեալ այժմ ՀԲ.ի Ագաթանգեղոսէն խնդրական հատուածի մասին ունեցած տարակոյրք. «իսկ յասելն, Ագաթ. արկանել կապիճս երկաթի ի ծունկս նորա, եւ վարել ուռունս ստուարս», ըստ հ.յ. իմաստարկանել ուռամբբ (!). այլ ի յն. գրի «ֆիւս», հարկանել «սեպս», չէ՛ք. վասն որոյ վերձանելի է արդեօք եւ ի հ.յ. «սեպս կամ բեւեռս ստուարս», էջ 554:

աւելը:

2. «Հրամայեալ է դարձեալ կախել զձեզ զբազկաց ձերոց, մինչ ճեղքեսցին եւ քակտեսցին -- ան ձեր ի թիկանց ձերոց», էջ 71, Գ. Տէր-Մկր աչեան ի համաձայն բոլորովին նոր բառ մըն է «սեպս» խնդրականը, էջ 32, և ո՛ն ի բեր կը հասնայ until your shoulderblades are riven and brocken away from your shoulders, The Guardian, էջ 227, § 19 եւ կը ծանօթագրէ The armenian should mean «humours», I have rendered as the context seems to require (ծանօթ. 14). նախաբնագիրը հոս ունի բառերս ԼԵՅ; = scapulae brachiorum vestrorum (Rahmani, էջ 6 = 7), ուրեմն -- ինչպէս նկատած է և ո՛ն ի բեր -- «եւ քակտեսցին -- ան ձեր ի բազկաց ձերոց». «սեպս» իմաստով սակայն «սեպս» կամ նման ձեւ մը գոյութիւն չունի եւ գտնար է թէ ունենայ, հետեւաբար տեղոյս շատ անյարմար այս ընթերցումը պէտք է կամ ուղղել «սեպս» եւ կամ առաւելագոյն հաւանականութեամբ թերեւս կարգաւ «եւ քակտեսցին (ս) -- ան ձեր ի թիկանց ձերոց». այս վերջին ձեւը ընտրելու կը մղուիմ հիմ բռնելով Ի վկայան Արեւելիցի սա հատուածը՝ «Զկէս քակելով շառնոյ լուծանէին առ ի պրկել եւ ձգել բազում արանց լուծանէին սպանանէին», Սովիբբ Ի, էջ 79, Գ. Տէր-Մկր աչեան ի հրատարակութեան ծանօթութեան մեջ EH ունին զսեպս տարբերակը, էջ 29,

տես նաեւ Եփրեմի գործոց շորրորդ հատորը՝ «ի վկայս Արեւելից», որ առնուած է «ի ճառարուն ԺԹ. եւ ի ԽԴ գրչագրէն Փարիզոյ», էջ 151, «սեպս թիկանց»:

ըմն:

3. «Եւ ի վերայ ատրագոյն կրակարանաց, որ եռացեն (եռացին) ի հուր՝ հրամայեալ է կացուցանել զնա եւ ի վերայ եռանդան բռնաց ջեռուցելոց ի սաստիկ բոց հրատի», էջ 70. ասորի բնագիրը խնդրական նորարարի բառին դիմաց ունի ԽԵՍ բառը, զոր Rahmani կը թարգմանէ et super malleos ignea flamma vehementer excandescentes uram (էջ 7), ասորի բառը սակայն սովորական malleus իմաստէն զատ ունի երկրորդ նշանակութիւն մըն ալ, որ է «ցանց (ձուկ որսալու), հիւսուած կողով» (Castelli, Lexicon heptaglotton), զոր աչքի առաջ ունենալով Schlögel, Վիեննայի Համալսարանին արեւելեան լեզուներու ուսուցչապետը, ինձի ուղղուած նամակի մը մէջ կ'ուղղէ Ռա համարին հետեւեալ նոր թարգմանութեամբ. in asticula ferrea igni vehementer candente assabo, որով խնդրական բառիս փոխաբերական նշանակութիւնը կ'ըլլայ «տապակ». թէ ինչպէս եւ ինչ ճամբով բռն «տապակ, կակարայ» իմաստով գործածուած է հոս՝ չէ՛մ գիտեր, այսքանը միայն ստոյգ է թէ Գ. Տէր-Մկր աչեան մեծապէս կը սխալի խնդրական հատուածս ուղղակի Ագաթանգեղոսի «փայտատ եւ բռն» տողերէն ազդուած կարծելով, էջ 11: Conybeare ոչ այնքան բառական հետեւած է այստեղ հայուն and on hot irons (= ξύστρος) heated in a blazing furnace, The Guardian, էջ 227, § 19:

Բաղաց:

4. «Թարեաւ դատուորն եւ էջ ի տուն դատատանին ի պատշգամն, որ է առ Բուրջ յԵրրոյն», էջ 80, խանգարուած ընթերցումը, որ թերեւս այնքան հին է, որքան հայ թարգմանիչը. տարակոյս չկայ թէ ասորի բնագրին ԼԵՍԼԵ ՎԵԼԵՅ = penes balneas hiemales (Rahmani, էջ 12) «առ Բուրջ յԵրրոյն» հասարակ անունը՝ յատուկ անուն կարծած է թարգմանիչը ու այսպէս խանգարած նախադասութեան մտքը. իսկ Conybeare բառական ջանացած է ներկայացնել հայուն ընթերցումը՝ went down into the house of judgement into the balcony, which is of the winter quarters of Balq

(The Guardian 1897, էջ 227), որով ստիպուած է Rahmani գրելու թէ indicatio loci palatii regii defectuosa est in versione armena, էջ 12: Ինդրական Բ-դ-ց անիմաստ բառը շրջելով ու կարգալով «Բ-դ-ն» կարծուած պակասը կը բարձուի գոնէ մասամբ եւ ընթացիկ ձեւ մը կ'առնու նախադասութիւնս: Ինչպէս տեսանք եւ ինչպէս պիտի տեսնենք միայն հոս չէ որ յատուկ անունը հասարակ անուն հետ շփոթած է հայ թարգմանիչը:

երիցս:

5. «Եւ յաւուրն հ[ի]նդետասաներորդի քաղոց ամսոյ, յորում լուսանայր երեքշաբաթին, ի ժամու զի խաւտեալ էր հաւու երէց» անգամ, յարեաւ դատուորն... էջ 80, ասորի բնագրին ունի ܠܝܘܢܐ (Rahmani, էջ 1), ուրեմն «Երէց» անգամ. որն է արդեօք ճիշդ ընթերցուածը. եթէ Գ. Տէր-Մկրտչեանի հետ ընդունինք վայրկեան մը թէ այս հատուածն ալ «չիհնելով հանդերձ աւետարանից մէջ բերուած վկայութիւն, բոլորովին նման է հնչում աւետարանին լեզուի ու ոճերի կատարեալ նոյնութեան պատճառով» (էջ 31), կարելի է կարծել թէ հայուն մէջ պահուած «Երէց» ընթերցուածն է ուղիղը, հարազատը. տես Մարկոս, ԺԳ, 30, որ սակայն իրականին մէջ Գ. Տէր-Մկրտչեանի կարծածին պէս «բոլորովին նման չէ հնչում աւետարանին», որ ունի «մինչեւ հաւու խաւտեալ իցէ՝ երէց» ուրասցես (այլք՝ ուրասցիս) զես», «Երէց» ուրեմն կը պատկանի հոս ո՛չ թէ «խաւտեալ իցէ»ին, այլ «ուրասցիս» բային, մինչդեռ վկայաբանութեան մէջ «խաւտեալ էր»ին մակբայն է «Երէց» անգամը: Եթէ կ'ուզուի իրական նմանութիւն նշմարել աւետարանի եւ վկայաբանութեան ինդրական հատուածին մէջ, նախ ասորի բնագրին տուած «Երէց» անգամին հարկ է մերձեցնել հայ բնագրին «Երէց»ը եւ ապա համեմատել աւետարանի յոյն բնագրին հետ, որ կը կարգայ πρίν ἤ δὲ ἀλέξτορα φωνῆσαι τρίς με ἀπαρνῆσθαι = «մինչեւ երէց» հաւու խաւտեալ իցէ, երէց ուրասցիս զես», այսպէս նաեւ ասորին տես Walton, B. S. polyglotta, հատոր Ե. էջ 228. ամէն պարագայի տակ ինձի համար ստորդ է թէ հայ վկայաբանութեան սկզբնական ընթերցուածն էր «Երէց»:

գինուորիմ:

6. «Տեաքք մեր թագաւորք հրաման ետուն ինձ այսպէս զի զոհեմք եւ արկանիցէք կնգրուի ի վերայ բագնիս, ... եւ զինուորեցոյ առաջի նորա

գինի», էջ 70. Տէր-Մկրտչեան «հիմնուելով ներքեւի ասացուածի վրայ»՝ «արկանել կնգրուի եւ նախքէ կնգրուի ի վերայ բագնիս», էջ 82, «զինուորեալք»ը կը զատէ եւ կը կարգայ «զի նախքոյ» առաջի նորա գինի», տես նաեւ էջ 33. ասորին կը հաստատէ սրբագրական այս առաջարկը «եւ զի նախքեցէ» (զօւլօ) գինի առաջի Զեւս դից (զօւլօ օօ), Rahmani, էջ 3, արմատ լօ = sacrificavit, libavit (Brockelmann, Lex. syr. էջ 212) որ, անդ, կը թարգմանուի նաեւ «Երէց գինի առաջի նորա» = ܝܘܘܠ ܝܘܠܘܘ, անդ, էջ 3: «Երէց» բայը սակայն ներգործական իմաստով «նախքեցէ» ձեւ մը չունի, որ կարենայ տալ «նախքոյ» ստորագասական եղանակ մը, հետեւաբար Տէր-Մկրտչեանի սխալ ընտրած անկանոն, մանաւանդ թէ վրիպակ ձեւը պէտք է կարգալ օրինաւոր հայերէնով «զի նախքեցէ», եւ կամ թերեւս նաեւ «զի նախքեցէ»:

խոստ:

7. «Եւ իբրեւ ետես դատուորն, եթէ ոչ լինի խոստ դառնալոյ յուխտէն [Ս]իւրմէ, հրամայեաց դահապետին իջուցանել զՇմնա ի կախաղանէ անտի», էջ 79. այս արմատը, որ յետնագարեան մատենագիրներու յատուկ էր եւ ՀԲԻ յառաջընթացութիւններու համաձայն կը գործածուէր ի խոստ օձեւ (Քմբնեալ երէց մի եւ ի խոստ օձեւ) եզիտ զաջ սրբոյ առաքելոյն Բարդուղիմէոսի Մաղաք. Աբեղ. եւ ի խոստ օձեւ (նոյն նոքա պնդեալ ոչ օձեւ ի խոստ, Ուս. 1) ի խոստ ելն (այրն)... գոչեաց հայրն եւ ի խոստ ելն զգողութիւնն, վարդան, Առակ.) ասութիւններով, վկայաբանութեանս ընծայած տեղիքով կը մտնէ իբրեւ հազուագիւտ բառ դասական դարու բառամթերքին մէջ: Հատուածիս ասորի բնագրին գործածած համապատասխան բառ է այստեղ ܝܘܠܘܠ (էջ 82), որ այլուր թարգմանուած է սովորական ասութեամբ խոստանալ «բայց տեսէք զգոյշ լերուք, գուցէ իբրեւ հրամայեցից զնոսս ի վերայ ձեր, խոստանայցէ ի նեղութեանց անգի առնել զկամս թագաւորաց» էջ 85 = ܘܝܘܠܘܠ (էջ 10), տես նաեւ «գու միայն գիտես քանի նեղէ զիս խոյնեանն ցաւաւք մարմնոյս, զի խոստայցայ», էջ 79:

կառաւիիչ:

8. «Եւ տարան (զնոսս) ի մահ սրոյ ի ձեռն իստափիլ միոջ եւ տասն զինուորս ընդ նմա» էջ 86, «Եւ իբրեւ ընկալաւ իստափիլն զհրամանն ի թա-

Նորուն:

10. "Եւ եղեւ պատկուամբ երանելեացն յաւուրս Կոնս եպիսկոպոսի Նորունի քաղաքի", էջ 91, բառական թարգմանուած Կոնսիբերէն in the days of Kona, Bishops of the same city (The Guardian, էջ 228, § 68). Եթէ ասորի բնագիրը չ'ըլլար, 'Նորուն' ստացականով պիտի հասկցուէր անտարակոյս Ուռհայի համաէ, էջ 63; "յամս Կոնս եպիսկոպոսի Ռահմանի" = Երմի (Rahmani, էջ 50). ասորի բնագիրը սակայն "Նորուն" խնդրականին տեղ կը դնէ ոչ թէ Ուռհայ կամ Երեւանի (Երմի = Երմի), այլ Արտի "յաւուրս Կոնս եպիսկոպոսի Արտի քաղաքի" = Երմի, իսկ "Արտի" է նոյնպէս անուն Ուռհայի, ինչպէս արդէն Amanuensis in margine notat Երմի (Rahmani, էջ 50) եւ ինչպէս Ռահմանի արդէն ծանօթագրած է Theophilus (Վիսյաբանութեանս հեղինակը) urbem Edessam passim nomine syriaco vocat Orhaii, semel illam nominat Arach, bis autem ipsam dicit Edessam (Prelegomena III, էջ X). Հայ բնագրին բնծայած անիմաստ ձեւը խնդիր չկայ թէ ծնունդ առած է պարսկական Երմի յայտուկ անունին "Նորուն" ստացական անունը յիշեցընող մի ուրիշ բառի հետ շփոթուածն էր վերակալ մը ուրեմն այնքան հին որքան Հայ թարգմանիչը ինքնին:

Ուշաթափութիւն:

11. 'Նորքա ոչ կարէին խաւսել յաւուրս Կոնս եպիսկոպոսի Նորունի քաղաքի ի վեր կոյս թէ ոչ առնուէր յանձն', էջ 75. Գ. Տէր-Մկրտչեան "բարբառիկն նոր բառեր" ուշաբերին մէջ զետեղած է "աւուրս-Կոնս" անունը ՍԼ, էջ 32. Կոր Կոնսիբերէր կ'ուզէ մեկնել, "պրկում" հատուածս թարգմանելով they — for they could not speak from swooning [and tension] of their arms — intimated merely եւ այլն The Guardian, 227, § 29. ասորի բնագիրը սակայն շատ անհասկանալի ցոյց կու տայ այս առումը ու թարգմանութիւնը ներկայացընելով մեզ ընթերցուած մը, որ թող կու տայ ոչ միայն խնդրական բառիս իմաստը լուսաբանել, այլ նաեւ փոքրիկ բայց կարեւոր սրբագրութեամբ մը վերածել զայն իր անաղարտ ձեւին: Երմի 311 Երմի Երմի Rahmani, էջ 50 կը նշանակէ "ի քակմանէ" կամ ի լուծութենէ "բազկաց" = ob distractionem brachiorum (էջ 9), համաէ Brockelmann, Lex. syr., էջ 294: Նախաբնագրին այս ընթերցումը ի վրայ յեցած գիւրիւն է այժմ ստուգանքի:

գաւորէն, էջ 87, "եւ խնդրեցին ի վեր կոյս թէ ոչ առնուէր յանձն", էջ 88, "եւ հաւանեցուցին զԿոնսիբերէն (ասորիս "հաւանեցուցին զայնսով, որ առաջնորդէին զնոսս)", էջ 89, "անկաւ ի վերայ ծնագաց իւրոց առաջի կոնսիբերէն", էջ 89, "մտտեալ կոնսիբերէն վերայոյց զուրն", էջ 89, "պարզեաց զպարանոց իւր առաջի կոնսիբերէն", էջ 89, "մտտեալ կոնսիբերէն (որուն բայն է թեան համար նոր այս բառին դէմ (որուն բայն է կոնսիբերէն", էջ 89 կամ "կոնսիբերէն", էջ 86) ասորի բնագիրն ունի գրեթէ միշտ Երմի), այն ժամ յայտնուեալ Բրոքելմանի, որուն յայն στεχουλάτωρ բառին փոխառութիւնը, որուն իմաստն է carnifex (Brockelmann, Lex. syr., էջ 20), իսկ "Կոնսիբերէն" բառին դէմ միշտ Երմի, զոր Մեթափրաստ կը թարգմանէ commentariensis եւ Rahmani dux, համաէ "հրամայեաց զատուորն Երմիս Կոնսիբերէն", էջ 69, չկայ ասորի բնագրին մէջ, "եւ մտտեալ կոնսիբերէն", էջ 75, էջ 76, 79, "եւ մտտեալ կոնսիբերէն եւ իջոյց զԵրմիս", էջ 80, "առաքեաց ի վեր կոնսիբերէն", էջ 80 (= ասորի "Կոնսիբերէն" բառին փոխարէն "եւ բարձր" = Երմի). "Կոնսիբերէն" բառին փոխարէն "եւ բարձր" էջ 80, ասորի գարձեալ կու տայ յայն բառ մը Երմի σπραττωτης, որ այլուր կը թարգմանուի աւելի ուղիւ "Նորուն", "առաքեաց ի վեր կոնսիբերէն եւ զգահճապետն", էջ 80:

հրատեղի:

9. "Իբրեւ տեսին զգատուորն թէ յանձն առնուի վերայ նոցա զԿոնսիբերէն, ուրախեցին երկրորդեան, էջ 84-85. Կոնսիբերէն շատ անհասկանալի ժողովրդական է այս հատուածը when the judge saw that they both were glad at his sanctioning against them the dismissal of death (The Guardian, էջ 228, § 52), որով ստիպուած է Rahmani ծանօթագրելու թէ hic locus minus recte ab interpre armeno fuit redditus (էջ 15), իրականը սակայն սա է թէ ասորի բնագրին մէջ գործածուած յայն Երմի (էջ 15) = ἀπόφασις բառը, որ կը նշանակէ "վճի" եւ երկրորդաբար միայն "հրատեղի", առնուած է վերջին իմաստով, որով մթազնած է հատուածիս իմաստը. այլապէս շատ ուղիւ է հայը եւ ճշգրիտ կը ներկայացընէ ասորի բնագիրը, զոր այսպէս կը թարգմանէ Ռահմանի videntes illos sententiam pronum ad ferendam in illos sententiam mortis..., էջ 15. Հայ բնագիրը չէ հետեւաբար յանցապարտ այստեղ, այլ բնագրին անգրիպի թարգմանիչը:

գապէս վճռել թէ սխալ է հայուն պահած «նշախախտութիւն» տեղւոյ անյարմար բարդութիւնը ու կարօտ «նշախախտութիւն» ուղղագրութեան՝ «ոչ կարէին խառնել յո՛շախախտութիւնէ բազկաց իւրեանց»:

սաստ:

12. «Հաւանեցարձք դուք առնել զսաստ թագաւորաց», էջ 75, ասորին ունի ܠܕܘܘܝܘܐ (էջ 5), ուրեմն զիսմ թագաւորաց. աչքի առջեւ ունենալով 4 եւ 5, 5 եւ 5 եւ 5 եւ 5 տառերու նմանութենէն ծագած բաղմամբիւ վրիպագրութիւնները, վայրկեան մըն իսկ չեմ աստամիր խնդրական բառս ուղղելու եւ կարգալու «զիսմ թագաւորաց». վկայաբանութեանս թարգմանիչը ասորի բառը ուրիշ տեղեր միշտ «իսմ» կը թարգմանէ, հմտօք թագաւորը հրաման ետուն եւ ... հարկ է զի լիցին իսմ նոցա», էջ 67, «ոչ այսուհետեւ եղեալ է ի միտս ձեր առնել զիսմ թագաւորաց», էջ 68, «պա եթէ զիսմ թագաւորաց առնեմք», անդ, «մինչեւ առնիցէք զիսմ թագաւորաց», էջ 72 «եւ առնիցէք զիսմ թագաւորաց», էջ 74, «առնիցեն զիսմ թագաւորաց», էջ 75, «արա զիսմ թագաւորաց», էջ 78, «քանզի թագաւորը հրամայեցին, որ զիսմ մեր ոչ առնէ, զարեւ մի տեսցէ», էջ 81, «արարէք զիսմ թագաւորաց», էջ 82—83 «առնել զիսմ թագաւորաց», էջ 85:

քաղաքապետութիւն:

13. «Ի տաղապետութեան Աբայ եւ Աբգաւրու որդւոյ Զորայ», էջ 63. այս բառն ալ իր ներկայացուցած միջին առումին համար անտարակոյս, Գ. Տէր-Մ կրտսէն յառաջ բերած է իբրեւ «բոլորովին նոր բառ», էջ 32, իսկ Կօնի-բեք՝ յայտարարելով ծանօթութեան մէջ թէ բառս բառական presidency over the city կը նշանակէ, թարգմանած է նախագաւորութիւնս under the mayorship of Aba (տպ. Naba), The Guardian, էջ 227, § 1, Rahmanի բնագիրը ունի այստեղ յոյն στρατηγία բառին պարզ տառագարձութիւնը՝ ἡγεμονία (էջ 5), որ միեւնոյն բառով լատիներէնի կը թարգմանուի sub strategia Abae, էջ 3: Այս յոյն բառին ուրիշ մէկ ածանցը՝ στρατηγός, նոյնպէս ասորերէնի միջնորդութեամբ անցած է հայերէնի «ասորադիպ» տառագարձութեամբ (Ա կի ի ն ան, Եփրեմ, մեկնութիւն գործոց առաքելոց, էջ 30), որ լուսանցագրութեամբ, ինչպէս ուրիշ տեղ մատ-

նանչեցի (Հանդ. Ամս. 1922, էջ 406), մեկնուած է՝ «տաղապետութիւն» իբրեւ հոմանիշ «ղաւթագլուխ» բառին: Վկայաբանութեանս տուած «տաղապետութիւն» նոր բառը հետեւաբար պիտի նշանակէ «ղաւթագլուխութիւն», «գլխաւորութիւն»:

Հ. ԱՐՈՍՏԱՆԿԻՍ ՎԱՐԴԱՆՆԱՆ

ԲԱՌԱՔՆՆԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

Ախմար:

Մինչեւ «ընտրելագոյն ձեռագիրներու համեմատութիւնը լաւագոյն անակնկալներ» ընծայելը, կը խորհիմ գաւառալեզուք իրաւունք տան Գեոր. Հ. Ա. Վարդանեանի՝ «դասական հայրենի մէջ օտարաձայն» ախմարը սրբագրելու տխմարի:

Կաթնկեր, ծծկեր երեխայի. փոքր մանուկի տհաս հասակի համար ունինք՝

ՏՂԱՅ Սեբաստիոյ, եւ առհասարակ շատ մը բարբառներու յատուկ.

ՉԱՂԱՅ = Չ-աղա-յ, Թողաթի, Ամասիոյ, Մարզուանի բարբառներուն մէջ. ինչպէս նաեւ Կիւրին, Արարկիր:

ՊՂՈՒԶ — Կիլիկեան բարբառներու, մասնաւորապէս Զէյթունի բարբառին մէջ.

ՏԻՄԱՐ = Տ-խամար՝ Տիգրանակերտի բարբառին յատուկ՝ նոյն՝ տղայ, փոքր մանուկ, երեխայ, կաթնկեր նշանակութեամբ, օր. Տխմարը կը խծայ = տղան կուլայ (խծալուր):

ՏԻՄՈՒԿ = տ-խամար-ուկ՝ փաղաքշականը՝ մանկիկ:

ՏԻՄՐՏԷՔ = տ-խամար-ոտի-ք՝ յոբնականը:

Առձեռնի եւ Երեց վարդապետացին մէջ ալ Տխմարի դիմաց կը գտնենք՝ տհաս մաքով կամ հասակով նշանակութիւնը, եւ ո՞վ կրնայ ըլլալ տհաս հասակով մը — եթէ ոչ կաթնկեր մը, մանուկ մը. մինչդեռ ախմարի նշանակու-

1 Տե՛ս «Հ. Ամսօրեայ», 1921, Թիւ 1—2, Յունուար ֆեարուար, էջ 109: